

ANALYSIS OF ZUHD IN THE WORKS OF ISLAMIC SCIENTISTS

Gulnora Khudayberganova
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY
OF UZBEKISTAN, teacher of the department
UNESCO Chair in the Comparative Study of World Religions.
gulnoraxudoyberganova@iiaw.uz,
11, A.Kadiri, Tashkent, 100011, Uzbekistan

Abstract: This article analyzes the periodical aspect of the ascetic movements observed in the I-II centuries AH and the works on the subject of asceticism.

Keywords: islam, zuhd, zahid, makamat, hanif, zuhd schools, sufism.

ИСЛОМ ОЛИМЛАРИ АСАРЛАРИДА ЗУХД МАВЗУСИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация:

Мазкур мақолада ҳижрий I-II асрларда қузатилган зоҳидлик ҳаракатлари ҳамда зуҳд мавзусига бағишланган асарлар ҳақидаги маълумотлар даврий нуқтаи назардан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ислом, зуҳд, зоҳид, мақомот, ҳаниф, зуҳд мактаблари, тасаввуф.

“Зухд” сўзининг луғавий маъноси турли қомусий луғатларда турлича талқин этилади. Жумладан, “Лисону-л-араб” қомусий луғатида берилган таърифга кўра: “зуҳд – фақат дунё ишларида бўлиб, у хоҳиш ва дунёга ҳирсинг зиддидир”, дейилади¹.

Ал-Мунжид қомусида эса: “Зухд – бирор нарсани ёмон кўриш ва тарк этишдир. Дунёда зоҳидлик дегани, дунёдан ибодат учун воз кечиш, деганидир”, дея таъриф берилади².

Истилоҳий маънода эса “ал-Мавсуа ас-суфия” қомусига кўра, “зуҳд – қўл топинган нарсдан қалбни мосиво қилишдир”³.

Ўрта асрга оид манбаларда ҳам зуҳднинг таърифига доир қўплаб матнларни учратиш мумкин. Масалан, юртимиздан етишиб чиққан бухоролик машҳур мутасаввиф Абу Бакр Калабодий (ваф. 990/995) ўзининг “ат-Таъарруф” асарида қомилликка етишишнинг ўн етти босқичини санаб ўтади, шулардан “зуҳд”ни “тавба” мақомидан кейин иккинчи ўринда келтиради⁴.

¹ Лисонул араб. – Байрут.: Дарус содир, 1997. – Б.207.

² Ал-Мунжид фи луғати ва аълам.– Байрут.: Дарул машрик, 1986. – Б. 307-308.

³ Қаранг: Ал-мавуа ас-суфия. –Қоҳира: Мактаба мадбули, 2006. – Б. 1009.

⁴ Камол ад-дин Абд ар-Раззоқ ал-Кашаний. Латаиф ал-аълам фи ишарат аҳл ал-илҳам. Техрон. : Меросе Мактуб, 2000. - Б. 44

Абу Бакр Калабодийнинг шогирди Мустамлий Бухорийнинг (ваф. 434/1043) “Шарх ат-Таъарруф ли-мазҳаб ат-тасаввуф” асарининг зухдга бағишланган бобида: “Муридлар мақомлари ичида биринчи мақом ҳам зухддир”⁵, дейди.

Абу Толиб ал-Маккий (ваф. 386/996) эса “Қут ал-қулуб” асарида тўққиз мақомотни кўрсатиб, бу ерда “зухд”ни тавба, сабр, ризо, ражо ва хавфдан кейинги олтинчи ўринда санаб ўтади⁶.

Яна бир машҳур тасаввуф назариётчиси Абу Ҳафс Умар Сухравардий (ваф. 612/1234)нинг "Авориф ал-маориф" китобида тасаввуф, фақрлик ва зухд тушунчаларини фарқлаб кўрсатади. Жумладан, китобнинг "Тасаввуфнинг моҳияти" бўлимида шундай дейилади: "Тасаввуф – фақр эмас, зухд ҳам фақр эмас, тасаввуф – зухд эмас. Тасаввуф жамловчи исм бўлиб, “фақр” ва “зухд” сўзларини ҳамда бошқа сифат ва қўшимчаларни ўз ичига оладики, буларсиз киши суфий бўла олмайди, гарчи у зоҳид ва фақир бўлсин..."⁷.

Шайх Нажмиддин Кубронинг (ваф. 589/1221) “Усули ашара” асарида Аллоҳга элтувчи йўлларнинг иккинчиси “зухд” деб кўрсатилади: “Зухд хоҳ оз, хоҳ кўп бўлсин – дунё моли, кўнгилга манзур нарсаларию мақомларидан ўлик каби йироқлашмоқдир. Зухд қўлда мавжуд ва мавжудлиги маҳзур саналмаган мол-ашёдан кечмоқдир”⁸.

Юқоридаги каби зухдга таъриф ва тавсиф бериш билан чекланган китоблар билан бир қаторда, ислом оламида зухдга оид амалий йўриқнома шаклидаги китоблар ҳам яратилган. Шулар сирасида Ҳорис Мухосибийнинг (ваф. 857) “ал-Масоил фи-з-зухд ва ғойрихи (Зоҳидлик ва бошқалар ҳақидаги масалалар)” асарини бунга мисол қилиш мумкин⁹.

Зухд ҳақидаги қарашлар тизимлашиб бориши баробарида, мавзуга оид адабиётлар ҳам таълиф этила борди. Жумладан, ислом дунёсида яратилган илк ҳадис тўпламларида ҳам зухд мавзусига алоҳида эътибор берилган. Ўрта асрларда тасаввуф уламолари томонидан юзга яқин асар таълиф этилгани қайд этилади, жумладан:

1. Аз-Зухд: Заида ибн Қудамма Куфий (ваф.160/782);
2. Аз-Зухд ва-р-рақоик: Абдуллоҳ ибн Муборак Ханзалий Марвазий (ваф. 181/803);
3. Китаб аз-Зухд: Имом Маъофий ибн Имрон Мавсилий (ваф. 185/807);
4. Ар-Риқоик: Фузайл ибн Йез (ваф.187/809);
5. Китаб аз-Зухд: Имом Муҳаммад ибн Фузайл ибн Ғазвон Куфий (ваф.195);
6. Китаб аз-Зухд: Вакийъ ибн Жарроҳ (ваф.197/819);
7. Аз-Зухд: Абу Усмон Саид ибн Мансур Марвазий (ваф. 227/849);
8. Китаб аз-Зухд: Асад ибн Мусо (ваф. 212/854);
9. Аз-Зухд: Имом Абу Абдуллоҳ Аҳмад ан-Найсабурий (ваф. 234/856);
10. Аз-Зухд: Имом Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Ҳанбал (ваф. 241/863);
11. Аз-Зухд: Ҳаннод ибн Саррий (ваф. 243/865);

⁵ Мустамлий Бухорий. Шарх ат-Таъарруф. 3-р. –Дорул кутуб ал-илмийа, 2019. – Б. 1219.

⁶ Камолуддин Абдурразок ал-Кашаний. Латаиф ал-аълам фи ишарат аҳл ал-илҳам. Техрон.: Меросе Мактуб, 2000. – Б. 44

⁷ Сухравардий. Авориф. - Қоҳира, Мактаба сақофа дийнийя, 2006. – Б. 65.

⁸ Шайх Нажмиддин Кубро. Усули ашара. Т.: Ўқитувчи, 2005. – Б. 47

⁹ Қаранг: Ҳорис ал-Мухосибий. Ал-масоил фи-з-зухд ва ғойрихи. – Қоҳира, 1969.

12. Китаб аз-Зухд: Ҳофиз Иброҳим ибн Жунайд (ваф. 260/882) ва бошқалар¹⁰.

Шулар орасида энг машҳурлари Абдуллоҳ ибн Муборак Марвазий, Вакийъ ибн Жарроҳ ва Аҳмад ибн Ҳанбалнинг зухдга оид тўпламлари ҳисобланади.

Абдуллоҳ ибн Муборак Марвазийнинг “Китоб аз-зуҳд ва-р-рақоик” асари 16 бўлимдан иборат бўлиб, ҳар бир бўлим бир неча боблардан ташкил топган. Китобда жами 1627 та ҳадис жамланган. Биринчи бўлим боблари Аллоҳга итоат, дунёдан юз ўгириш учун илм талаб қилиш ва бошқа масалаларга бағишланган.

Вакийъ ибн Жарроҳнинг “Саҳиҳи китаб аз-зуҳд” асари ҳам зухд мавзусидаги ҳадисларни жамлаган муҳим манба ҳисобланади. Мазкур асар 70 бобдан иборат бўлиб, зухд мавзусида жами 332 та ҳадис келтирилган¹¹.

Зухд мавзуси мазҳаб асосчиларининг қарашларида ҳам етакчи ўринда турган. Ҳанбалийлик мазҳаби асосчиси Аҳмад ибн Ҳанбал (ваф. 241/855 й.) нинг “Китаб аз-зуҳд” асари аввалги жузида 12 пайғамбарлар (Муҳаммад (а.с.), Одам (а.с.), Нух (а.с.), Иброҳим (а.с.), Юсуф (а.с.), Айюб(а.с.), Юнус (а.с.), Мусо(а.с.), Довуд(а.с.), Сулаймон (а.с.), Лукмон(а.с.) Ийсо(а.с.)), зухдлари ҳақида хабар берувчи ҳадислар келтиради, асарнинг кейинги жузлари рошид ҳалифалар, машҳур саҳобалар, шунингдек, машҳур тобейлар зухдлари ҳақида маълумот беради.¹²

Машҳур “саҳиҳ” тўпламларида ҳам зухд мавзуси алоҳида бобларда ёритилган. Хусусан, Имом Муслим (ваф. 261/875) “Саҳиҳ”ининг “Зухд ва рикоик боби”да зухдга оид жами 55 та ҳадис 19 бобда шарҳланган¹³.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, зухдга оид тизимли қарашлар шаклланиши баробарида мазкур мавзуда махсус адабиётлар ҳам яратилган. Классик давр адабиётларининг деярли барчасида зухдга тегишли фасл (боблар) киритилган, хусусан, Калабодий, Қушайрий, Абу Толиб Маккий, Имом Ғазолий каби олимларнинг тасаввуфга доир классик асарларида бу мавзуга алоҳида боблар ажратилган. Шунингдек, исломнинг илк даврларида зухд мавзусига оид ҳадисларни алоҳида жамлаш урф бўлган ҳамда зухд амалиётига доир мустақил йўриқномалар, зухд тавсифига оид китоблар ҳам таълиф этилган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ал-Мунжид фи луғати ва аълам.– Байрут.: Дарул машрик, 1986.
2. Ал-мавсуа ас-суфия. –Қоҳира: Мактаба мадбули, 2006.
3. Лисонул араб. – Байрут.: Дарус содир, 1997.
4. Йилмаз К. Тасаввуф и тарикаты. – М.: САД, 2007.
5. Прозоров С.М. Ислам как идеологическая система. Т. II. Институт восточных рукописей РАН. – М.: Наука, Вост. лит., 2016

¹⁰ Доктор Абдурахмон ибн Абдужаббор Фарявойй. “Саҳиҳи китаб аз-зуҳд ли имам ал-қабир Вакий ибн Жароҳ” асари нашрининг кириш қисми. – Байрут, 1994. – Б.34-42

¹¹ Вакийъ ибн Жарроҳ. Саҳиҳи китаб аз-зуҳд /Доктор Абдурахмон ибн Абдужаббор Фарявойй нашри. – Байрут, 1994. – 158 б.

¹² Аҳмад ибн Ҳанбал. Китаб аз-зуҳд /Доктор Муҳаммад Жалол Шариф нашри. – Байрут, Дарул нахзатул арабийя, 1981 .

¹³ Қаранг: Саҳиҳи Имом Муслим. – Риёд, 2018. – 521 б.

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICE CONFERENCE ON " INTERNATIONAL EXPERIENCE IN INCREASING THE EFFECTIVENESS OF DISTANCE EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS" SPECIAL ISSUE., 27 th March., 2022., France .,
Joint Conference IJSSIR

6. Турар У. Тасаввуф тарихи. – Т.: Истиклол, 1999.
7. Абу Бакр Калабозий. “Китаб ат-таъарруф ли мазхаби аҳл ат-тасаввуф”. – Қоҳира, 1994.
8. Шиммель А. Мир исламского мистицизма. М., 1999.
9. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Зухд ва ҳаё. – Т.: “Нилol-nashr” , 2019.
10. Хасанов А. Макка ва мадина тарихи. – Т.: Мехнат, 1992.
11. Ҳақкул, Иброҳим. Тасаввуф: тарих, моҳият ва тадқиқ талаблари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.:2017. №4.
12. Usmonov, Ibrohim (2018) "Muslim altruism ideas in the scientists' writings of Maverannah," The Light of Islam: Vol. 2018 : Iss. 1, Article 4. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiiau/vol2018/iss1/4>
13. Насыров И.Р. Основания исламского мистицизма. Генезис и эволюция. Том 1. М.:2009.
14. Кныш А.Д. Ат-Тасаввуф. //Ислам. Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991.
15. Тримингэм Дж.С. Суфийские ордены в исламе / Перевод с англ. А.А.Ставиской, под ред. и предисл. О.Ф. Акимовской. – М.: Наука, 1989.
16. Рахимов К. Мовароуннахр тасаввуфи тарихи: таълимотнинг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар). – Т.: Академнашр, 2020.
17. Петросян А.Р. Ислам. Энциклопедический словарь. М.: Наука, 1991. Петрушевский И. П. Ислам в Иране в VII-XV веках. – Л.: Издательство Ленинградского Университета, 1966. – 400 с.
18. Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма.– М.:Наука, 1987. –190 с.
19. G.Khudayberganova. [Анализ феномена аскетизма в учениях мировых религий](#). Theoretical & Applied Science, 579-58
20. G Khudayberganova. [Asceticism in world religious traditions](#). The Light of Islam 2018 (4), 23-28